

Joanna Satoła-Staškowiak

T

**Tłumacząc
nieprzetłumaczalne**

Zdania z imiesłowami
przysłówkowymi
w *Panu Tadeuszu*
i ich odpowiedniki
w bułgarskim tłumaczeniu
Błagi Dymitrowej

**Tłumacząc
nieprzetłumaczalne**

Zdania z imiestwami
przystówkowymi
w *Panu Tadeuszu*
i ich odpowiedniki
w bułgarskim tłumaczeniu
Błagi Dymitrowej

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Joanna Satoła-Staśkowiak

**Tłumacząc
nieprzetłumaczalne**

Zdania z imiestwami
przystówkowymi
w *Panu Tadeuszu*
i ich odpowiedniki
w bułgarskim tłumaczeniu
Błagi Dymitrowej

Joanna Satoła-Staškowiak – Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
Wydział Humanistyczny, 90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26
www.ahe.lodz.pl

RECENZENT
Diana Blagoeva

REDAKTOR INICJUJĄCY
Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE
Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA
Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI
Agencja Reklamowa efektoro.pl

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/Fotofabrika

© Copyright by Joanna Satoła-Staškowiak, Łódź 2020
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09423.19.0.M

Ark. wyd. 4,1; ark. druk. 7,125

ISBN 978-83-8142-721-0
e-ISBN 978-83-8142-722-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Rozdział I. Cechy właściwe imiesłowom	11
1.1. Omówienie cech właściwych imiesłowom	11
1.2. Podział strukturalny imiesłowów	12
1.3. Występowanie konstrukcji z imiesłowami nieodmiennymi	16
Rozdział II. Literacka podstawa badań	19
2.1. Krótko o problematyce przekładu – wprowadzenie	19
2.2. <i>Pan Tadeusz</i> a bułgarski przekład poematu autorstwa Błagi Dymitrowej ..	20
2.2.1. <i>Pan Tadeusz</i> – Adama Mickiewicza	20
2.2.1.1. Sztuka przekładu <i>Pana Tadeusza</i>	21
2.2.1.2. Historia przekładu <i>Pana Tadeusza</i> w Bułgarii	22
2.2.1.3. Adam Mickiewicz w świadomości Bułgarów	28
Rozdział III. Przegląd wybranych stanowisk naukowych	31
3.1. Ogólna charakterystyka stanowisk naukowych	31
3.1.1. Metody badań i klasyfikacji Henryka Wróbla	37
3.1.1.1. Konstrukcje imiesłowowe w układzie parataktycznym ...	38
3.1.1.2. Konstrukcje imiesłowowe w układzie hipotaktycznym ...	41
3.2. O wybranej metodzie opisu i klasyfikacji	47
Rozdział IV. Opis i klasyfikacja materiału	49
4.1. Współbieżność w oryginale i jej odpowiedniki	49
4.1.1. Współbieżność w oryginale i tłumaczeniu	49
4.1.1.1. Odpowiednik przekładowy ma postać imiesłowu współ-	
czesnego	49
4.1.1.2. Odpowiednik przekładowy nie jest imiesłowem współ-	
czesnym	53
4.1.2. Współbieżność w oryginale i jej zaburzenie w tłumaczeniu	71
4.1.2.1. Odpowiednik przekładowy ma postać imiesłowu na -л ...	71
4.1.2.2. Odpowiednik przekładowy ma postać zdania w perfectum ..	73
4.1.2.3. Odpowiednik przekładowy ma postać zdania uprzedniego	
dzięki wykładnikowi <i>щом</i>	73
4.1.2.4. Odpowiednik przekładowy odpowiada formie conditio-	
nalu	74
4.2. Uprzedniość w oryginale i jej odpowiedniki	75
4.2.1. Uprzedniość w oryginale i tłumaczeniu	75
4.2.1.1. Odpowiednik przekładowy ma postać bułgarskiego imie-	
słowu na -л (минало свършено причастие)	75

4.2.1.2. Odpowiednik przekładowy ma postać osobowej formy czasownika	77
4.2.2. Uprzedniość w oryginale i jej zaburzenie w tłumaczeniu	79
4.2.2.1. Odpowiednik przekładowy ma postać bułgarskiego imiesłowu współczesnego	79
4.2.2.2. Zdanie złożone w przekładzie	80
4.2.2.3. Zdanie pojedyncze w przekładzie	86
Rozdział V. Brak odpowiedników imiesłowów	91
5.1. Brak odpowiedników imiesłowu współczesnego w przekładzie	91
5.1.1. Brak odpowiednika nie zmienia zasadniczo znaczenia przekładu w stosunku do oryginału	91
5.1.2. Brak odpowiednika powoduje zmianę znaczenia tłumaczenia	95
5.2. Brak odpowiedników imiesłowu uprzedniego w przekładzie	100
5.2.1. Brak odpowiednika nie zmienia zasadniczo znaczenia przekładu w stosunku do oryginału	100
5.2.2. Brak odpowiednika powoduje zmianę znaczenia tłumaczenia	104
Rozdział VI. Wnioski i podsumowania	107
Zdania z imiesłowami przysłówkowymi współczesnymi	107
Zdania z imiesłowami przysłówkowymi uprzednimi	108
Bibliografia	111

*Wnikając w ducha obcego języka, mamy nieodmienne wrażenie wkraczania
w świat nowy, w świat, który ma swoją własną strukturę intelektualną.
Przypomina to podróż odkrywczą po obcym kraju, a największą korzyścią,
jaką odnosimy z tej podróży, jest to, że nauczyliśmy się patrzeć na nasz
język ojczysty w nowym świetle.*

Ernst Cassirer*

* Cytaty, przy autorach których jest gwiazdka, pochodzą z książki: E. Balcerzan, E. Rajewska, *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–2005. Antologia*, Poznań 2007.

WSTĘP

*Jeżeli pisarza można przetłumaczyć w pełni to zły omen,
i Francuz powiedziałby o tym tak: utwór przekładalny nie jest wart przekładu.*

Jean Paul*

Przedmiotem niniejszej pracy jest analiza składniowa bułgarskich konstrukcji tłumaczonych ze zdań z imiesłowami nieodmiennymi poematu A. Mickiewicza *Pan Tadeusz*. Opiera się ona na znanym już z wielu rozpraw spostrzeżeniu, iż konstrukcje składniowe, których ośrodkami są imiesłowy zarówno nieodmienne, jak i odmienne, pod względem znaczenia i funkcji składniowej, jeśli nie mogą w tłumaczeniu odpowiadać konstrukcjom składniowym z ośrodkiem – imiesłowem, odpowiadają zdaniom składowym w ściśle określonych typach zdań złożonych.

Punktem wyjścia niniejszej rozprawy jest próba zbadania możliwości i warunków użycia w bułgarskim tłumaczeniu imiesłowów tam, gdzie występują one w oryginale oraz ich odpowiedników, gdy z jakichś powodów nie mogą występować imiesłowy. Każdemu zdaniu z konstrukcją imiesłowową odpowiada zdanie złożone. Zdania transformowane z konstrukcji imiesłowowych mają charakter parataktyczny i hipotaktyczny.

Ze względu na różnicę między systemem polskich imiesłowów a systemem imiesłowów bułgarskich, spowodowaną także zanikiem jednych z imiesłowów bułgarskich, praca tłumaczki *Pana Tadeusza* – Błagi Dymitrowej¹ stała się dość skomplikowana, a nawet w pierwszym momencie niemożliwa. Właśnie do tego faktu bezpośrednio odnosi się tytuł tejże książki.

Tłumaczka musiała często oryginalne konstrukcje imiesłowowe wyrażać za pomocą innych środków językowych, pamiętając jednocześnie o rytmie i rytmie poematu.

Poemat Mickiewicza mieści w sobie ogromną liczbę imiesłowów przymiotnikowych i przysłówkowych. Po to, by móc badać teksty uważniej, zdecydowałam się na zawężenie badań, poddanie ekscerpcji I, II, VI, VII, XI, XII księgi poematu *Pan Tadeusz* i wyłączną analizę konstrukcji z imiesłowami nieodmiennymi zwanymi przysłówkowymi.

¹ Błaga Nikolowa Dimitrowa (1922–2003), bułgarska poetka, tłumaczka i polityczka, jest autorką wielu bułgarskich tłumaczeń z języka polskiego. Poza omawianym tu przekładem Mickiewicza, była na przykład główną tłumaczką na język bułgarski wierszy poetki i noblistki Wisławy Szymborskiej, z którą ostatecznie bardzo się zaprzyjaźniła i wielokrotnie spotkała.

Pewne obserwowane w tłumaczeniu Dymitrowej przekształcenia spowodowane były zamysłem poetyckim, chęcią brania udziału w tworzeniu wielkiego dzieła. Inne są efektem obligatoryjnym, wynikającym z braku odpowiedników imiesłowów w języku bułgarskim. Ważna stała się umiejętność przekazania relacji parataktycznych i hipotaktycznych przez imiesłowy przysłówkowe. Nie zawsze tłumaczka mogła oddać te relacje tak, by były zgodne z oryginałem. W tłumaczeniu wskazać można pewne grupy odpowiedników konstrukcji imiesłowowych. Pogrupowany materiał przedstawię w rozdziale trzecim i czwartym mojej pracy.

*Nie literę literą trzeba oddawać w przekładzie, lecz
(jam gotów to powtarzać tysiąc razy!) uśmiech – uśmiechem,
muzykę – muzyką, tonację duchową – tonacją duchową.*

Korniej Czukowski*

ROZDZIAŁ I

CECHY WŁAŚCIWE IMIESŁOWOM

1.1. OMÓWIENIE CECH WŁAŚCIWYCH IMIESŁOWOM

W ostatnich latach zwiększyła się liczba prac naukowych szerzej mówiących o imiesłowach. W Polsce funkcjonuje pogląd, że „imiesłowy są formami fleksyjnymi czasowników” (Jodłowski, 1971), czyli strukturami morfologicznymi tworzonymi regularnie (czasem z pewnymi przesunięciami) według zasad polskiej fleksji czasownikowej.

Imiesłowy mają zdolność tworzenia od postaci osobowych czasowników o charakterze nadrzędno-podrzędnym. „Posiadają identyczne z formami osobowymi właściwości wchodzenia w związki semantyczne z innymi wyrażeniami języka” (Wróbel, 1975: 9).

Istnieje w języku polskim i innych językach słowiańskich podział imiesłowów na czynne i bierne oraz podział na imiesłowy odmienne i nieodmienne nazywane w języku polskim kolejno: przymiotnikowymi i przysłówkowymi (klasyfikacja czysto strukturalna).

Według bułgarskiego językoznawcy L. Andrejčina (pisze o tym w 1993 r. S. Georgiew) imiesłowy:

to pośrednie formy między czasownikiem a przymiotnikiem, dlatego czasem otrzymują nazwę odczasownikowych przymiotników. Strona i czas łączą je z czasownikami, a rodzaj i określoność z przymiotnikami. Opisują one czynności pochodzące od czasowników.

W swojej rozprawie S. Georgiew (Георгиев, 1993) zgadza się ze zdaniem Andrejčina kreślącego miejsce imiesłowów w gramatyce. Dodatkowo stwierdza, że najlepszy podział bułgarskich imiesłowów to ten, który dzieli imiesłowy:

(1) ze względu na czas:

- imiesłowy czasu teraźniejszego wskazujące czynność odbywającą się w momencie mówienia,
- imiesłowy czasu przeszłego wskazujące czynność zakończoną przed momentem, o której mówi się jako o czynności lub rezultacie tej czynności.

(2) ze względu na stronę:

- imiesłowy czynne, gdzie osoba jest wykonawcą;
- imiesłowy bierne, gdzie do osoby lub przedmiotu akcja przychodzi z zewnątrz.

G. Krystewa potwierdza, że imiesłowy stanowią ważną część temporalnego systemu języków słowiańskich. Są one formalnie oznaczone końcówkami ze względu na płeć, liczbę i przypadek (wyjątkiem jest tu język bułgarski). W języku bułgarskim imiesłowy charakteryzują się podstawowymi przyrostkami *-щ-*, *-л-*, *-н-*/*-т*, a także *-аѣку/-яѣку*, *-еѣку* (które dodawane są do obecnej podstawy czasownika). Przynależności imiesłowu do określonej grupy dokonuje się na podstawie kryteriów formalnych. Krystewa za wydaną w roku 1982 *Gramatyką współczesnego języka bułgarskiego*¹ przyjmuje, że fundamentalne znaczenie ma fakt, czy imiesłów powstaje z dokonanej, czy niedokonanej podstawy czasownika (GSBKE, 2, 1982; Кръстева, 2019: 7).

W większości gramatyk naukowych bezosobowe formy czasowników są uważane za hybrydy. Wynika to z ich formalnego podobieństwa do przymiotników, zarówno w końcówkach rodzaju, jak i często w pełnionych przez nie funkcjach. [...] W bułgarskich gramatykach naukowych przynależność imiesłowu do określonej grupy jest formalnie określona na podstawie podstawy, z której został utworzony, w języku polskim decyduje o tym rola składniowa. W polskiej lingwistyce formy czasowników nieosobowych są podzielone na dwie duże grupy: imiesłowy przymiotnikowe (bułg. причастия-прилагателни) i imiesłowy przysłówkowe (причастия-наречия) (Кръстева, 2019: 7).

1.2. PODZIAŁ STRUKTURALNY IMIESŁÓWÓW

Podział strukturalny imiesłówów to najpopularniejszy sposób ukazywania przez gramatyków tych części mowy. Przedstawia się on następująco:

- W dzisiejszej polszczyźnie istnieją dwa imiesłowy przysłówkowe:
 - współczesny (o aspekcie niedokonanym np.: *idąc, pisząc, dając*),
 - uprzedni (o aspekcie dokonanym np. *przyszedłszy, napisawszy, zrobiwszy*)
 oraz trzy imiesłowy przymiotnikowe:
 - czynny (o aspekcie niedokonanym, np.: *idący*), który we wszystkich językach słowiańskich, gdzie występuje ta forma, tworzony jest za pomocą morfemu genetycznego tożsamego z polskim morfemem *-ąc*,
 - bierny (właściwy przechodnim czasownikiem wyrażających zmianę stanu, np.: *niesiony*),
 - imiesłów przeszły (uważany często za przymiotnik perfektywny, np.: *osiwiał, stęchły, przesiąkły, umarły, przybyły, zwiędły, zmarły, dojrzały*)².

¹ *Граматика на съвременния български книжовен език* [GSBKE], т. 2, *Морфология* (1982).

² Przykłady za H. Dalewską-Greń (1997: 364).